

ДЕМІНУТИВИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено розгляду основних підходів до вивчення демінутивів як мовних та комунікативних одиниць. Наведені термінологічні межі та основні структурно-семантичні, аксіологічні та прагматичні ознаки демінутивів дають змогу найбільш повно оформити наукову метамову стосовно цього поняття.

Ключові слова: демінутив, суфікс демінутивності, структурно-семантична характеристика, аксіологія, прагматика.

Статья посвящена рассмотрению основных подходов к изучению деминутивов как языковых и коммуникативных единиц. Представленные терминологические рамки и основные структурно-семантические, аксиологические и прагматические особенности деминутивов предоставляют возможность в дальнейшем определить научный метаязык касательно этого понятия.

Ключевые слова: деминутив, суффикс деминутивности, структурно-семантическая характеристика, аксиология, прагматика.

The article dedicated to consideration of the basic concepts of the study of diminutives as language and communicative units. Presented terminological scopes and basic structure-semantic, axiological and pragmatic features of diminutives give possibility to define scientific meta-language concerning this concept.

Key words: diminutive, diminutive suffix, structure-semantic feature, axiology, pragmatics.

У сучасній теорії і методології підходи до вивчення мовних явищ набувають особливої актуальності у зв'язку із зверненням лінгвістики до вивчення мови в її реальному функціонуванні. Кожна мовна одиниця має бути розглянута в різних аспектах та з різних підходів. У цій роботі подано основні підходи до вивчення демінутивів у сучасному мовознавстві, щоб дати цілісне уявлення про явище.

Демінутивні деривати ставали предметом дослідження таких вітчизняних лінгвістів як Р. І. Аванесов, А. В. Семеренко, О. І. Бондар, Т. П. Вільчинська, Л. П. Жаркова, І. І. Ковалик, М. В. Кравченко, Л. П. Летюча, О. О. Ситенко, С. С. Плямовата, В. М. Покуц, Г. М. Сагач, О. О. Тараненко, В. К. Чернецький, Т. К. Черторизька, Л. Б. Шутак та інші, зарубіжних – у германістиці С. О. Карабелашвілі, А. Польцин, у полоністиці та германістиці З. Клімашевська, русистиці – М. Г. Данієлова, Л. А. Родіна, Л. Л. Федорова та інші.

Актуальність дослідження визначається зростаючою роллю комунікації в суспільстві і необхідністю розуміння мовних явищ і одиниць в процесі спілкування. Метою дослідження є аналіз основних підходів до проблеми вивчення демінутивів, що передбачає, по-перше, з'ясування поняття демінутив та, по-друге, окреслення його термінологічних меж як мовної одиниці.

Така підсилена увага до демінутивного словотвору, зокрема, в україністиці, зумовлена тим, що українська словотвірна система характеризується не лише багатством демінутивних засобів, а й можливістю творення зменшувальних та експресивних дериватів від усіх повнозначних частин мови – іменника, прикметника, займенника, числівника, прислівника, дієслова.

Для вивчення демінутивності в першу чергу необхідно з'ясувати історію формування та розвитку українського демінутивного словотвору. Цьому присвячене дослідження Г. В. Семеренко “ Засоби вираження здрібності й пестливості в давньоруській мові” [1], у якому авторка розглядає історію формування словотвірних засобів української мови, визначає продуктивність древніх формантів та їхню деривативну активність у різні періоди становлення демінутивного словотвору, вивчає процеси виникнення нових демінутивних суфіксів іменника, прикметника і прислівника, а також звертається до синтаксичних засобів вираження демінутивності. Г.В. Семеренко також чітко називає три способи передачі демінутивності [1: 99], які у інших дослідженнях носять розрізнений характер та певні термінологічні відмінності: синтетичний (*древце, козица, мостькъ*); синтетично-аналітичний, наприклад: *городокъ маль, в кельици маль, яко четьрь лакоть*; аналітичний, наприклад – *малу страть*. Серед дієслівних дериватів зі значенням демінутивності дослідниця називає такі: істоньки, спатоньки, голотоньки тощо і зазначає, що демінутивні дієслова в сучасній українській мові зустрічаються досить рідко, проте ніколи не втрачають своєї експресивності навіть поза контекстом [1: 101].

Демінутивний словотвір розглядається як вихідна база деривації української мови. Українська словотвірна система характеризується не тільки багатством демінутивних засобів, але й наявністю цих дериватів в усіх частинах мови. У системі демінутивних суфіксів більшість з них є насліддям давньоруської мови, деякі суфікси сформувалися на базі давньоруських. Запозичених демінутивних формантів у сучасній українській мові немає, хоча в староукраїнський період функціонували демінутивні лексеми, запозичені з польської (суф. *-ек-* замість *-ок-*) та російської (суф. *-ушко-*, *-ено*). У межах іменників жіночого роду найбільш продуктивними суфіксами є *-ица* та *-ька*: *чашика – чашица*, середнього роду *-ьце*: *сельце, деревце*, пестлива форма – *словьце*. Незважаючи на те, що з часом непродуктивні суфікси вийшли з ужитку, кількість демінутивних формантів у сучасній українській мові збільшилася. У дослідженні також підтверджується теза лінгвістів про те, що зменшувальна функція є первинною для демінутивів, наявністю у давньоруських пам'ятках великої кількості демінутивних похідних без додаткового емоційного значення а також передачею демінутивності аналітичним способом у пам'ятках XI-XIII ст.

Найбільш широко представлені роботи з демінутивності у структурно-семантичному аспекті, наприклад, у дослідженнях О.І. Бондаря [2; 3]. Під час аналізу ним виділено за допомогою морфемного аналізу словотвірні моделі іменника та прикметника. Процес творення демінутивних дериватів супроводжується різноманітними морфологічними явищами: чергування фонем, наروضування основи твірного слова, накладання афіксів та увіщення основи твірного слова.

Дослідник обмежує коло досліджень демінутивними іменниковими та прикметниковими дериватами у їх взаємозв'язку, оскільки саме цими частинами мови представле-

на основна маса демінутивів у сучасній українській мові [2: 4]. При виділенні моделей словотвору О.І. Бондар проводить морфемний аналіз дериватів та як результат описує та укладає мікросистему демінутивів зі словотворчою основою. Щодо особливості семантики демінутивів, то їх науковець поділяє на дві основні групи – демінутиви зі значенням зменшення та демінутиви без такого значення.

Структурно-семантичний підхід представляє також дослідження Г.М. Сагач «Емоційні суфікси іменників на позначення позитивної суб'єктивної оцінки» [4], яке являє собою одну з перших спроб в україністиці з дослідження експресивного словотвору іменників – їх продуктивність, семантику твірних основ та похідних з емоційними суфіксами тощо. У результаті проведеного аналізу впливає факт тотальної маси зменшувально-пестливих (демінутивних) суфіксів, кількісна частка яких складає 97 % усіх лексем з оцінними суфіксами. Дослідниця виділяє такі емоційні суфікси іменників: жіночий рід: *-к(а) – хвилька, годинка, -очк(а) – звісточка, красунечка, -ійк(а) – шкати́йка, -оньк(а) / -еньк(а) – думонька, кузенка, -іньк(а) – цяцінька, -иноньк(а) – хмаринонька, -ус(я) – матуся, -ун(я) – бабуня, -ул(я) – бабуля, -ульк(а) – козулька, -уньк(а) – кицюнька, -унечк(а) – кицюнечка, -усеньк(а) – бабусенька, -иц(я) – водиця, -ичк(а) – сестричка, -иченьк(а) – травиченька, -ин(а) – шкапина, -инк(а) – шкапинка, -інк(а) – матінка, -иночк(а) – чашиночка, -ушк(а) – чепурушка, -ушечк(а) – чепурушечка, -ашк(а) – свашка, -ашечк(а) – свашечка*. У іменників чоловічого роду знаходимо такі суфікси: *-ок – півничок, -очок / -ечок – голубочок, станочок, -ик – коник, ротик, -чик – горобчик, -ичок – дощичок, -чичок – хлопчик, -ець – братець, -усик – татусик, -енко – морозенко*. Емоційні суфікси середнього роді такі: *-к(о), -ц(е) – слівце, сальце, -ачк(о) / -ячк(о) – зіллячко, насіннячко* [4: 26-28]. У своїй статті Г.М. Сагач наводить такі значення емоційних суфіксів похідних лексем: зокрема, суфікс *-к(а)* надає лексемам відтінків пестливості, ніжності – *бджілка, дітки* тощо. Суфікс *-ин(а)* надає назвам осіб, тварин відтінку співчуття, симпатії, прихильності, напр. *хлопчина, пташина*. Лексеми із суфіксом *-ок* найчастіше мають забарвлення пестливості, ніжності, прихильності – *голубок, синок*, а у певних контекстах – трохи знижений, фамільярний тон.

До питання форми та значення демінутивних суфіксів звертається також М.В. Кравченко у своєму дослідженні «Іменники-демінутиви на позначення об'єктивної зменшеності предметів та істот» [5], де розкрито закономірності словотвору, семантики та функціонування зменшувально-емоційних іменників. Словотвір таких дериватів розглядається як складне явище системного характеру, і, відповідно, виділяються такі словотвірні типи – зменшувально-оцінні іменники чоловічого роду, зменшувально-оцінні іменники жіночого роду і зменшувально-оцінні іменники середнього роду, де простежуються продуктивність словотворчих типів та внутрішньомовні та позамовні фактори продуктивності. З метою їх виділення проводиться структурно-семантична характеристика мотивуючих основ.

У русистичі цікавим є дослідження В.Н. Покуц [6], предметом якого виступають демінутивні суфікси російської мови: прості *-ик, -чик, -ок, -ец, -ышек, -к-а, -очк-а, -ица, -к-о, -ц-е (-ц-о), -ец-о, -иц-е, -ышк-о, -ик-, -оньк-а (-еньк-а), -ишк- (-ишк-о)*, та складні: *-очек, -ичек, -очк (-ечк), -ичк-а, -ечко* [6: 14]. Говорячи про спосіб вираження зменшувальності – синтетичний чи аналітичний – науковець наголошує, що ці два способи не

завжди взаємозамінні [6: 8]. У поєднанні з різними, чи навіть однією й тією самою твірною основою, деякі зменшувальні суфікси, в залежності від мовного оточення, можуть передавати зменшувальність у чистому вигляді чи в поєднанні з суб'єктивною оцінкою.

Формально-семантичному опису російських деминутивних словотвірних гнізд присвячено дисертацію Данієлової М.Г. «Деминутиви в комплексних одиницях словооб'язання в руском мові» [7]. У роботі встановлено основні закономірності об'єднання деминутивів у мікросистеми, подано розгорнуті класифікації багатозначних деминутивів за їх лексико-граматичною співвіднесеністю й семантико-диференційними ознаками. Визначення природи російських деминутивів повинно спиратися на ряд ознак, що зближують деминутивів як з формотворчими, так і зі словотворчими ознаками, також на синтаксичну необумовленість суфіксів та пов'язану з цим здатність входити у в словотвірні парадигми, збереження морфологічної природи твірного слова тощо. Своєрідність категорії деминутивності дослідниця бачить у поєднанні ознак формо- та словотворення навіть у межах одного слова [7: 4].

Значення природа цих дериватів відповідає трьом основним функціям, які виділила С.С. Плямовата: оцінна, зменшувальна за зменшувально-оцінна. Дослідниця на ґрунті російської мови ввела поділ деминутивів на зменшувальні, оцінні та зменшувально-оцінні [8: 41], який використали й інші дослідники, наприклад, В.Д. Шинкарук, Л.Б. Шутак, М. Шіллер, Г.М. Сагач та інші. С.С. Плямовата наводить такі приклади – (1) зменшувальні: *гвоздь – гвоздик, небольшой гвоздь, рана – ранка, незначительная рана*, (2) оцінні – *зятек, погода, чайшко* тощо, (3) зменшувально-оцінні – *комнатушка, смешок, заводушко* тощо [8: 41].

У болгарському мовознавстві знаходимо компаративне монографічне дослідження С.К. Антонова «Сопоставительная характеристика русских и болгарских деминутивов в сфере имен существительных» [9], яке має на меті зіставну структурно-семантичну характеристику деминутивів двох слов'янських мов та виявлення їх відмінностей і спільних рис. Для деминутивів обох мов спільною характеристикою є вторинне значення пестливості, накладене на деминутиви у ході історичного розвитку мови і яке походить від поняття зменшувальності. Автор співставляє словотвірні зв'язки обох мов у суфіксах *-ець, -к(а), -иц(а), -инк(а), -ушк(а), -ц(а), -етк(а), -це, -ице*, оскільки саме вони становлять основну проблему при перекладі. Однаково продуктивні суфікси *-к(а), -це* (продуктивні), *-ице* (малопродуктивні) та *-етк(а)* (непродуктивний). Подвійну ступінь експресивності надають у російській мові суфікси *-ка, -ек, -ко, -енька*, у болгарській мові – *-ка, -енце, -ице* [9: 12].

Аксіологічному компоненту деминутивів, другому за частотністю дослідження, присвячено меншу кількість робіт у порівнянні зі структурно-семантичними – зокрема, у аспекті їх оцінності звертається до деминутивів Т.П. Вільчинська. Номінації осіб, виражені іменниками та їх аналіз на семантичному та словотвірному рівнях лежать в основі дисертаційного дослідження «Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові» [10]. Т.П. Вільчинська також звертає увагу на прагматичний компонент у структурі значень оцінних лексем, серед яких значну кількість становлять деминутиви. Крім прагматичного, до семантичної структури входить також денотативний (сигніфікативний) компонент, і разом вони через оцінність показують прагматичний аспект значен-

ня слова. Позитивно оцінні номінації осіб, за твердженням Т.П. Вільчинської, складають усього десять відсотків досліджуваного матеріалу. Ця позитивна конотація досягається за допомогою зменшувально-пестливих афіксів, наприклад, *безталанночка, кучерявичк* [10: 9].

Намагається не втратити категорію власне демінутивності на тлі категорій модальності та оцінності українська дослідниця Л.П. Лєтуча, і розрізняє іменники, що не відносяться до демінутивної деривації, від таких, що є власне демінутивними. Дослідниця розрізняє такі оцінні іменники: параметрично-оцінні (демінутиви та аугментативи) та емоційно-оцінні – емотиви (гіпокористики та пейоративи), евалюативи та ескресиви [11: 8]. Демінутиви постають перед нами як параметрично-оцінні – тобто, за своїм первинним значенням зменшення. Роль демінутивів у передачі емоцій, почуттів, ставлення мовця до предмету розмови не береться до уваги у зазначеній класифікації.

До оцінної властивості демінутивів звертається і Л. Б. Шутак, простежуючи зв'язок категорії суб'єктивної оцінки з категорією зменшеності, про вторинність категорії суб'єктивної оцінки щодо категорії зменшеності та про спільність словотворчих суфіксів, що їх виражають [12]. Л.Б. Шутак систематизує словотворчі суфікси іменників залежно від типу оцінки – і в групу суфіксів, що передають раціональну оцінку входять іменникові суфікси демінутивності – *-ок, -ик* (чоловічий рід), *-к(-а)* (жіночий рід), *-ц(-е)* (середній рід), а також суфікси-виразники власне пестливості – *-еньк, -оньк, -ус, -ун* [12:8].

На межі аксіології й прагматики стоїть дослідження О. Д. Федоренко “Емоційно-оцінний потенціал демінутивів у публіцистиці” [13]. У роботі вирішуються питання конотативних характеристик лексем і фразем із демінутивними компонентами, робиться спроба виявлення потенціалу лексем з демінутивним компонентом у творенні емоційно-оцінного забарвлення публіцистичних текстів тощо. Дослідниця робить важливий для нас висновок: “З'ясовано, що розмірно-кількісне значення більшості зменшено-пестливих утворень нині поступаються емоційно-оцінному” [13: 6]. Другий розділ цілком присвячено комунікативним можливостям демінутивів та їх прагматичним домінантам в текстах публіцистичного стилю. Спектр, який виражають демінутиви сягає від позитивних до негативних емоцій – від схвалення, співчуття, згоди, задоволення, симпатії, ніжності до несхвалення, іронії, осуду, зневаги, презирства, приниження, фамільярності та інші [13].

Серед новітніх розробок можна назвати прагматично орієнтоване дослідження З. Клімашевської “Diminutive und augmentative Ausdrucksmöglichkeiten des Niederländischen, Deutschen und Polnischen” (Виразальні можливості демінутивів та аугментативів нідерландської, німецької та польської мов) [14]. У цій роботі дослідниця визначає демінутивність – як “явище, коли основне слово формально та семантично модифікується через певні словотвірні чи лексичні засоби” [14: 9]. На думку З. Клімашевської, демінутиви мають семантичний характер і проявляють його в семантичній зміні значення. Дослідниця не обмежується лише семантичними засобами аналізу, а пропонує розглядати категорію демінутивності як широке мовне явище. Лише в комунікативному аспекті з врахуванням широкого мовного дискурсу та мовленнєвої ситуації та спрямованої на реципієнта інтенції можна більш точно дослідити явище демінутивності.

Функціональне поле демінутивності становить предмет дослідження О.О. Ситенко [15], яку вона визначає як лінгвістичну категорію об'єктно-розумового та кваліфікацій-

но-оцінного характеру, що вказує на зменшеність предмета, істоти чи явища, яка має емоційно-експресивне забарвлення або супроводжується суб'єктивною оцінкою: позитивною, рідше негативною. О.О. Ситенко говорить, що функціонально-семантичне коло демінутивності має ядро, де реалізується первинна семантика, та приядерне та периферійне кола вторинної семантики демінутивів. ФСП демінутивності є між розрядним. Особливість зменшувально-пестливих утворень складає їх властивість нести в собі крім основної (предметно-логічної) додаткову експресивно-оцінну інформацію [15: 12]. Подвійна функція демінутивів у мові виражається у їх вмінні передавати окрім зменшеності у чистому виді емоції та оцінки, які не пов'язані з поняттями лінійного розміру, або навіть поєднувати ці функції. Дослідниця вважає, що контекст конкретизує полісемантичність демінутивів, які неоднаково функціонують у стилістичному аспекті – від широкого використання в усному мовленні в експресивній якості, до обмеженого їх використання в науково-діловому стилі.

З огляду літератури, присвяченої темі демінутивність у різних її аспектах, ми можемо зробити висновок, що інтерес до демінутивів зростає у плані їх функціонування в комунікації. Власне поняття “демінутив” окреслено як слово, що передає за допомогою афіксів передає суб'єктивно-оцінне значення меншого у порівнянні з оригіналом об'єму, розміру, інтенсивності тощо, в контексті можуть передавати позитивну чи негативну оцінку та містити емоційно-експресивний компонент. Проте, ці характеристики не охоплюють усі функціональні вияви демінутивів – у складі висловлювання вони виконують роль для творення іронії, ввічливості, цілеспрямованого впливу на адресата, що й становить перспективу подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семеренко Г.В. Засоби вираження здрібнілості й пестливості в давньоруській мові / Г.В. Семеренко // Українське мовознавство. – К., 1982. – Вип. 10. – С. 99-105.
2. Бондарь А. И. Структура деминутивных образований в современном украинском языке: Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук: 10.02.02 / А.И. Бондарь. – Ужгород, 1979. – 22 с.
3. Бондар О.І. Словотворча активність демінутивних суфіксів прикметника в українській мові / О.І. Бондар. // Українське мовознавство. – К., 1978. – Вип.6. – С. 68-76.
4. Сагач Г.М. Емоційні суфікси на позначення позитивної суб'єктивної оцінки / Г.М. Сагач // Українська мова і література в школі. – К., 1975. – № 12. – С. 24-30.
5. Кравченко М. В. Іменники-демінутиви на позначення об'єктивної зменшеності предметів та істот / М.В. Кравченко // Українська мова і література в школі. – К., 1977. – № 6. – С. 50-54
6. Покуц В.Н. Уменьшительные суффиксы имен существительных в современном русском литературном языке: Автореф. дисс. к.ф.н.: 10.02.01 / В.Н. Покуц. – К., 1969. – 21с.
7. Даниелова М. Г. Диминутивы в комплексных единицах словообразования в современном русском языке: Автореф. дисс. к.ф.н.: 10.02.01 / М.Г. Даниелова. – М., 1985. – 17 с.

8. Плямоватая С. С. Размерно-оценочные имена существительные в современном русском языке / С.С. Плямоватая. – М., 1961. – 121 с.

9. Антонов С.К. Сопоставительная характеристика русских и болгарских деминутивов в сфере имен существительных : Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук: 10.02.01 / С.К. Антонов. – М., 1976. – 22 с.

10. Вільчинська Т.П. Семантико- словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тернопільський держ. педагогічний інститут / Т.П. Вільчинська. — Тернопіль, 1996. – 177 с.

11. Летюча Л. П. Дери́ваційна репрезентація категорії оцінки у сучасній російській мові: Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.02 / Л.П. Летюча. – К., 2004. – 20 с.

12. Шутак Л.Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові. Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.01 / НАН України. Інститут укр. мови / Л.Б. Шутак. – К., 2002. – 20 с.

13. Федоренко О. Д. Емоційно-оцінний потенціал деминутивів у публіцистиці (на матеріалі періодики 1995 – 2004 років): дис. канд. філол. наук: 10.01.08. / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького / О.Д. Федоренко. – Черкаси, 2006. – 201 с.

14. Klimaszewska Z. Diminutive und augmentative Ausdrucksmöglichkeiten des Niederländischen, Deutschen und Polnischen / Klimaszewska Zofia. – Wrocław, 1983. – 143 S.

15. Ситенко О.О. Функціонально-семантичне поле здрібнілості в слов'янських та германських мовах: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький нац. університет / О.О. Ситенко. – Донецьк, 2008.